

ШКІЛЬНЮК

Ольга Вячеславівна
ovshkilniuk@gmail.com

УДК 341.9

КОЛІЗІЙНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ШЛЮБНО-СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН У
МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІCONFLICT-OF-LAW REGULATION OF MARRIAGE-FAMILY RELATIONS IN
INTERNATIONAL PRIVATE LAW

юридична компанія
Hillmont Partners,
Інститут міжнародних
відносин Київського
національного
університету імені
Тараса Шевченка

SHKILNIUK Olga Vyacheslavivna – Hillmont Partners LLC, Institute of International Relations of Kyiv National University after Taras Shevchenko

Стаття присвячена визначенню особливостей колізійного регулювання шлюбно-сімейних відносин у міжнародному приватному праві. Автор з'ясовує поняття сімейних відносин з іноземним елементом, визначає способи колізійно-правового регулювання шлюбно-сімейних правовідносин у міжнародному приватному праві, а також основні міжнародно-правові акти у сфері міжнародного сімейного права. Міжнародно-правові акти в сфері міжнародного сімейного права групуються за: рівнем міжнародно-правового регулювання (глобальний та регіональний); колом правових відносин, що ними регулюються (пов'язані зі вступом у шлюб та його визнанням, а також припиненням; майнові правовідносини подружжя та відносини з утримання; у сфері захисту прав дитини та прав і обов'язків батьків та дітей).

* * *

Статья посвящена определению особенностей коллизионного регулирования брачно-семейных отношений в международном частном праве. Автор выясняет понятие семейных отношений с иностранным элементом, определяет способы коллизионно-правового регулирования брачно-семейных правоотношений в международном частном праве, а также основные международно-правовые акты в сфере международного семейного права. Международно-правовые акты в сфере международного семейного права группируются за: уровнем международно-правового регулирования (глобальный и региональный); кругом правовых отношений, регулируемых ими (связанные со вступлением в брак и его признанием, а также прекращением; имущественные правоотношения супругов и отношения по содержанию; в сфере защиты прав ребенка, прав и обязанностей родителей и детей).

* * *

The article is devoted to the definition of the peculiarities of conflict regulation of marriage and family relations in international private law. The author finds out the concept of family relations with a foreign element, defines the ways of conflict-legal regulation of marriage and family relationships in international private law, as well as the main international legal acts in the field of international family law. Research methods have become analytical, formal-legal, historical-legal and comparative. Family relations with a foreign element are defined as relations, the subjects of which are foreigners or stateless persons, or whose object is abroad, or the emergence, change, termination of which is related to the legal fact that takes place abroad. The author has determined that the legal regulation of family relations with a foreign element in the world can be carried out: separate provisions in the framework of civil codes; the laws of private international law, which contain conflict laws of family law; separate sections within the framework of family codes on the regulation of family relationships with a foreign element. At the international level (unification), family relations with a foreign element are regulated by a number of international legal acts, which we grouped: on the level of international legal regulation (global and regional); in the field of legal relations regulated by them (legal relations connected with marriage and its recognition, as well as termination; property relations of spouses and relations of maintenance; legal relations in the field of the protection of the rights of the child and the rights and responsibilities of parents and children). The author commented on the existence of two main approaches to the problem of an international marriage and family relations regulation at the level of national legislation, as well as the peculiarities of legal regulation of family relations with a foreign element. Also it was mentioned about the importance of the role of Ukraine's bilateral treaties on legal aid and legal relations, which may, to a certain extent, replace the provisions of national legislation (conflict-legal rules) in the regulation of relations with a foreign element.

Ключові слова: шлюбно-сімейні відносини, міжнародне сімейне право, колізійне регулювання, уніфікація, гармонізація

Ключевые слова: брачно-семейные отношения, международное семейное право, коллизионное регулирование, унификация, гармонизация

Keywords: marriage-family relations, international family law, conflict-of-law regulation, unification, harmonization

ВСТУП

Посилення міграційних процесів у світі, можливість вільного переміщення між країнами, а також посилення процесів глобалізації сприяє тому, що формуються суспільні відносини, які ускладнюються іноземним елементом, у такий спосіб виступаючи передумовою для виникнення відносин другого порядку, наприклад, майнових і особистих немайнових відносин подружжя, відносин між батьками і дітьми, що розвиватимуться з іноземною участю. Як вказує О.С. Бурлай, виникнення колізій у сфері сімейних відносин може бути спричинено наступними підставами: суттєвою різницею за формою одних і тих же інститутів (наприклад, світський та релігійний шлюб); суттєвою різницею за змістом одних і тих же інститутів (наприклад, феномен шлюбного договору, який може по-різному трактуватися у різних правопорядках); висуванням різних вимог до одних і тих же правовідносин (наприклад, вимоги до шлюбного віку); різним співвідношенням правових та соціальних норм (вони можуть узгоджуватися чи ні, мати різний авторитет тощо); існуванням розбіжностей у культурному та традиційному контекстах щодо існування однакових інститутів сім'ї [4, с. 11].

У різний спосіб питання колізійного регулювання шлюбно-сімейних відносин у міжнародному приватному праві були досліджені О. Бурлай, В. Ватрас, А. Довгертом, В. Кисіль, В. Кожевніковою, О. Мережко, О. Розгон, О. Турченко та іншими науковцями.

МЕТОЮ СТАТТІ є з'ясувати поняття сімейних відносин з іноземним елементом, визначити способи колізійно-правового регулювання шлюбно-сімейних правовідносин у міжнародному приватному праві, а також основні міжнародно-правові акти у сфері міжнародного сімейного права.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ: аналітичний, формально-правовий, історико-правовий, компаративний тощо.

РЕЗУЛЬТАТИ

Сімейні правовідносини з іноземним елементом є динамічними, вони швидко змінюються та переплітаються (укладення шлюбу з іноземним елементом логічно пов'язане з особистими немайновими та майновими відносинами подружжя, батьків та дітей, визначенням походження дитини, відносинами з утримання дітей та одного з подружжя тощо).

О.І. Чепис визначає сімейні відносини з іноземним елементом як відносини, суб'єктами (суб'єктом) яких є іноземці чи апатриди, об'єкт яких знаходиться за кордоном, або виникнення, зміна, припинення яких пов'язані з юридичним фактом, що має місце за кордоном [8, с. 100]. Зокрема, до таких відносин належать: укладення чи розірвання шлюбу з іноземним громадянином на території України; усиновлення дитини, що є громадянином України, але проживає за її межами; укладення шлюбу громадянами України за її межами.

Щоразу, коли судові чи інші державні органи будь-якої країни зустрічаються із сімейними відноси-

нами, ускладненими наявністю в них іноземного елемента, відбувається так зване «зіткнення» двох і більше законів і виникає проблема «вибору» закону, що у міжнародному приватному праві називається «колізійною проблемою» [8, с. 100].

В Україні розвиток правового регулювання сімейних правовідносин з іноземним елементом варто починати ще з актів радянського періоду України. Зокрема мова йде про Кодекс УРСР про шлюб та сім'ю 1969 р., що містив Розділ «Застосування законодавства України про шлюб та сім'ю до іноземних громадян і осіб без громадянства. Застосування законів про шлюб та сім'ю іноземних держав та міжнародних договорів» [2].

Даний Кодекс діяв до 2004 р., відколи набув чинності новий (чинний на сьогодні) Сімейний кодекс України. Останній до набрання чинності Законом України «Про міжнародне приватне право» 25.06.2005 р. був головним джерелом колізійного регулювання сімейних правовідносин. У первинній своїй редакції СК України містив Розділ 6 «Застосування Сімейного кодексу України до іноземців та осіб без громадянства. Застосування законів іноземних держав та міжнародних договорів в Україні». Подібно до Кодексу законів про шлюб та сім'ю 1969 р., містились положення стосовно реєстрації та припинення шлюбу з іноземцями та іноземців в Україні, усиновлення дітей, встановлення опіки та піклування тощо.

У доктрині міжнародного приватного права визнається наявність двох основних підходів до проблеми регулювання шлюбно-сімейних відносин міжнародного характеру на рівні національного законодавства. Перший підхід характеризується тим, що норми міжнародного приватного права закріплені у численних галузевих законах і підзаконних актах внутрішнього права. Особливість другого підходу полягає в тому, що деякі держави прийняли кодифіковані законодавчі акти з питань міжнародного приватного права [7, с. 147].

Правове регулювання сімейних правовідносин з іноземним елементом може здійснюватися:

1) окремими положеннями в рамках цивільних кодексів (Франція, Бразилія та інші);

2) законами про міжнародне приватне право, які містять у собі колізійні норми сімейного права (Італія, Швейцарія та інші);

3) окремими положеннями в рамках сімейних кодексів, переважно, передбачені окремі розділи, присвячені регулюванню сімейних правовідносин з іноземним елементом (Росія, Китай, Таджикистан та інші).

Варто відзначити, що більшість країн регулюють питання міжнародного сімейного права шляхом прийняття законодавчих актів, що містять колізійні норми на національному рівні (у нашому випадку Закон України «Про міжнародне приватне право») та укладення дво- та багатосторонніх договорів, що вирішують ці питання для конкретних сторін, держав-учасниць договорів.

Україна тут не є винятком. Основним правовим джерелом регулювання сімейних відносин з іноземним елементом у нашій державі є Закон України «Про міжнародне приватне право» від 2005 р. Деякі

сімейні відносини регулюються тут Розділом 1 «Загальні положення», у якому визначаються терміни, сфера застосування Закону та особливості його застосування. Положення Розділу 2 «Колізійні норми щодо правового статусу фізичних та юридичних осіб» мають значення в частині визначення особистого закону фізичної особи – учасника сімейних відносин, її правосуб'єктності, особистих немайнових прав, опіки та піклування, реєстрації актів цивільного стану громадян України за її межами. Основна частина положень сімейного права міститься у Розділі 9 «Колізійні норми сімейного права» [3]. А проте, як справедливо вказується в літературі, поза сферою колізійного правового регулювання залишається ряд інших інститутів сімейного права, як-от широке коло сімейних договорів, особистих немайнових прав та обов'язків подружжя, батьків і дітей, інших членів сім'ї та родичів, ряд форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [5, с. 183].

Крім цього, окремі положення стосовно регулювання сімейних правовідносин з іноземним елементом містяться також Розділом 6 Сімейного кодексу України (СК України), що має назву «Особливості усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами, та іноземцями». Більшість положень цього Розділу виключені у зв'язку з набуттям чинності Закону України «Про міжнародне приватне право», однак деякі все ж законодавець залишив, зокрема, ст.ст. 282-287 [1].

Також значну роль у регулюванні сімейних правовідносин з іноземним елементом відіграють двосторонні договори України про правову допомогу та правові відносини. Такі договори Україна має з Польщею, Чехією, Канадою, Естонією, Латвією, Литвою, Китаєм, Молдовою, країнами СНД та іншими. Такі двосторонні договори певною мірою замінюють положення національних законодавств (колізійно-правові норми) у сфері регулювання відносин з іноземним елементом. Відповідно, таким іноземним елементом виступають правовідносини між громадянами відповідних договірних держав.

Загалом приватноправові сімейні відносини з іноземним елементом регулюються двома способами: відсиланням до відповідного законодавства країни, за яким потрібно розв'язувати спір (колізійно-правовий спосіб) та шляхом ратифікації країною відповідних міжнародно-правових договорів (конвенцій) із певних питань приватного права, уніфікації його матеріальних норм (матеріально-правовий спосіб).

1. Колізійно-правовий (відсылний) спосіб. Сутність його полягає у виборі компетентного правопорядку для вирішення конкретної справи. У внутрішньому праві держав є особливі норми – колізійні, що містять правила вибору права, певним чином вказують, право якої держави потрібно застосовувати для врегулювання відносин з іноземним елементом. Колізійна норма, визначаючи компетентний правопорядок, відсилає до права певної держави (воно може бути як вітчизняним, так й іноземним).

Із відсылним характером колізійного способу пов'язана ще одна його особливість. У разі його застосування виділяють дві стадії регулювання:

1) вибір права за допомогою колізійної норми (вирішення колізійного питання);

2) застосування матеріальних норм вибраного приватного права з метою визначення прав та обов'язків сторін.

Відповідно, цей спосіб регулювання є не прямим, а опосередкованим: регулювання здійснюється матеріальними нормами приватного права держави, вибраної за допомогою колізійної норми.

2. Уніфікація матеріальних норм міжнародного сімейного права (матеріально-правовий спосіб). Слід відзначити, що однією з причин виникнення колізії та проблеми вибору права є розбіжності у змісті приватного права різних держав. Отже, колізійну проблему можна вирішити (подолати колізію) створенням і застосуванням однакових за змістом правових норм. Уніфікація здійснюється у формі міжнародних договорів (конвенцій), що укладаються між державами, які беруть на себе міжнародно-правове зобов'язання застосовувати сформульовані у договорі однакові колізійні норми із визначеного кола сімейних відносин [8, с. 101].

Так, має місце низка міжнародних конвенцій, які регулюють певну сферу сімейних відносин. Деякі з них ратифіковані Україною та стали частиною національного законодавства як міжнародний договір. Вказані міжнародно-правові документи можливо розподілити за двома критеріями:

1) рівнем міжнародно-правового регулювання (глобальний рівень – рівень ООН та регіональний рівень, зокрема, європейський);

2) за колом правових відносин, що ними регулюються:

А) правовідносини, пов'язані зі вступом у шлюб та його визнанням, а також припиненням: Конвенція про укладення та визнання дійсності шлюбів 1978 р.; Конвенція про згоду на взяття шлюбу, шлюбний вік та реєстрацію шлюбу 1962 р.; Конвенція про визнання розлучень та рішень щодо окремого проживання подружжя 1970 р.;

Б) майнові правовідносини подружжя та відносини з утримання: Конвенція про право, що застосовується до режимів власності подружжя 1978 р.; Конвенція про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання 2007 р. (ратифікована Україною у 2013 р.); Конвенція про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання 1973 р. (ратифікована Україною у 2006 р.); Конвенція про право, що застосовується до аліментних зобов'язань 1973 р.; Конвенція про стягнення аліментів за кордоном 1956 р. (ратифікована Україною у 2006 р.);

В) правовідносини у сфері захисту прав дитини та прав і обов'язків батьків та дітей: Конвенція про захист дітей та співробітництво у галузі міжнародного усиновлення 1993 р.; Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво стосовно батьківської відповідальності та заходів захисту дітей 1996 р. (ратифікована Україною у 2006 р.); Конвенція про контакт з дітьми 2003 р. (ратифікована Україною у 2006 р.); Конвенція про права дитини 1989 р. (ратифікована Україною у 1991 р.); Європейська конвенція про здійснення прав дітей 1996 р. (ратифікована Україною у 2006 р.); Європей-

ська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом 1975 р. (ратифікована Україною у 2009 р.); Європейська конвенція про усиновлення дітей 2008 р. (ратифікована Україною у 2011 р.); Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми 1980 р. (ратифікована Україною у 2008 р.).

Окрім цього, слід зазначити, що з 2003 р. Україна є членом Гаазької конференції з міжнародного права як міжурядової організації, що відповідно до ст. 1 Статуту здійснює прогресивну уніфікацію норм міжнародного приватного права. У результаті співпраці України з даною міжурядовою організацією були ратифіковані деякі міжнародні документи Гаазької конференції з міжнародного приватного права у сфері сімейного права, серед яких: Конвенція про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання 1973 р. (ратифікована Україною у 2006 р.); Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей 1996 р. (ратифікована Україною у 2006 р.); Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 р. (ратифікована Україною у 2006 р.).

Ще одним способом регулювання сімейних відносин з іноземним елементом на сьогодні виступає гармонізація.

Тенденція зростання кількості «міжнародних шлюбів», у яких подружжя є громадянами різних держав, проживають у різних державах або проживають в одній державі, проте мають громадянство іншої держави, народження в таких шлюбах дітей і зростання кількості розірвання таких шлюбів особливо яскраво виявляється в державах-членах Європейського Союзу. Державам-членам ЄС, на відміну від інших держав, вдалося досягти успіхів у справі гармонізації сімейного права. Важливою передумовою для цього стало існування міжнародної організації, яка ініціювала гармонізацію права у цій сфері та продовжує узгоджувати дії стосовно її проведення. Такою організацією є Комісія з Європейського сімейного права (КЕСП), яку було засновано 1 вересня 2001 р. Вона об'єднує науковців різних європейських країн, а її завданням, власне, є робота щодо створення єдиного сімейного права в Європі. Основною метою діяльності КЕСП є вивчення й узагальнення теоретичного та практичного досвіду гармонізації сімейного права в Європі [6, с. 63]. Так, у рамках другої конференції КЕСП у грудні 2004 р. «Принципи Європейського сімейного права. Розлучення, утримання між колишнім подружжям та батьківська відповідальність» були представлені перші результати діяльності організації, а саме проект Принципів Європейського сімейного права у галузі розлучення та відносин утримання між колишнім подружжям, вироблений на основі масштабного порівняльного дослідження [8, с. 101]. Варто вказати, що подібна практика правотворчості відбувається завдяки діяльності різноманітних міжнародних організацій.

ВИСНОВКИ

Сімейні відносини з іноземним елементом – це відносини, суб'єктами яких є іноземці чи апатриди або об'єкт яких знаходиться за кордоном, або виникне-

ння, зміна, припинення яких пов'язані з юридичним фактом, що має місце за кордоном. Тобто за своїм змістом це ті самі сімейні відносини, однак які пов'язані зі спеціальними об'єктами, суб'єктами чи фактами, що мають походження в іноземній державі. Саме звідси постає проблема колізійності у врегулюванні таких правових відносин. Правове регулювання сімейних правовідносин з іноземним елементом у світі може здійснюватися: окремими положеннями у рамках цивільних кодексів; законами про міжнародне приватне право, які містять у собі колізійні норми сімейного права; окремими розділами в рамках сімейних кодексів, присвячених регулюванню сімейних правовідносин з іноземним елементом. На міжнародному рівні (уніфікація) сімейні відносини з іноземним елементом регламентуються низкою міжнародно-правових актів, які ми згрупували: за рівнем міжнародно-правового регулювання (глобальний та регіональний); за колом правових відносин, що ними регулюються (правовідносини, пов'язані зі вступом у шлюб та його визнанням, а також припиненням; майнові правовідносини подружжя та відносини з утримання; правовідносини у сфері захисту прав дитини та прав і обов'язків батьків та дітей). В Україні колізійне регулювання сімейних відносин здійснюється Законом «Про міжнародне приватне право», Сімейним кодексом України у частині регулювання відносин з усиновлення, а також дво- та багатосторонніми договорами України у сфері приватноправових відносин.

Список використаних джерел

1. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III. Відомості Верховної Ради України. 2002. №№ 21–22. Ст. 135.
2. Кодекс про шлюб та сім'ю України від 20.06.1969 № 2006-VII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2006-07>
3. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 32. Ст. 422.
4. Бурлай О.С. Правовідносини подружжя в міжнародному приватному праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2007. 19 с.
5. Ватрас В.А. Проблеми та перспективи кодифікації міжнародного сімейного права України. Приватне право і підприємництво. 2014. Вип. 13. С. 182–186.
6. Розгон О.В. Доцільність уніфікації та гармонізації колізійних норм у міжнародному сімейному праві. Альманах міжнародного права. 2017. Вип. 16. С. 61–69.
7. Урунова С.В. К вопросу о правовом регулировании семейных отношений, оложенных иностранным элементом. Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Общественные науки. 2016. № 3. С. 145–150.
8. Чепис О.І., Лазорик Є.В. Колізійне регулювання сімейних правовідносин у міжнародному приватному праві: шляхи подолання конфлікту кваліфікацій. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Право. 2017. Вип. 42. С. 98–103.

References

1. Family Code of Ukraine 10.01.2002 № 2947-III. Information from the Verkhovna Rada of Ukraine. 2002. №№ 21–22. Art. 135. (in Ukrainian).
2. Code of Marriage and Family of Ukraine 20.06.1969 № 2006-VII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2006-07> (in Ukrainian).
3. On private international law: The law of Ukraine

23.06.2005 № 2709-IV. Information from the Verkhovna Rada of Ukraine. 2005. № 32. Art. 422. (in Ukrainian).

4. Burlai O.Ye. Relationship of married couple in international private law: diss. abstract ... cand. law sciences: 12.00.03. Kyiv, 2007. 19 p. (in Ukrainian).

5. Vatrás V.A. Problems and prospects of codification of the international family law of Ukraine. Private law and entrepreneurship. 2014. Vol. 13. pp. 182–186. (in Ukrainian).

6. Rozhon O.V. The expediency of unification and harmonization of conflict-of-law rules in international family law. Almanac of international law. 2017. Vol. 16. pp. 61–69. (in

Ukrainian).

7. Urunova S.V. On the issue of legal regulation of family relations with a foreign element. Bulletin of the Tajik State University of Law, Business and Politics. Social Sciences. 2016. № 3. pp. 145–150. (in Russian).

8. Chepys O.I., Lazoryk Ye.V. Conflict-of-law regulation of family law in private international law: ways to overcome the conflict of qualifications. Scientific herald of Uzhhorod National University. Law. 2017. Vol. 42. pp. 98–103. (in Ukrainian).